

Talteenotto Mosbe -
Peltiin 4.8.1957
Jaana Pieth-

PYHÄN HENGEN KIRKKO

1500-luvun lopulla rakennettu Pyhän Hengen kirkko sijaitsee nykyisin kahden tontin alueella. Pääosa kirkosta on Julinin tontilla ja vain kirkon itäpääty, jossa on kirkon kuoriosan sijaitsee Ingmannin tontilla. Tämän kuoriosan rakennetta tutkittiin heinäkuussa 1985, jolloin selvisi kuorirakenteen lisäksi kirkon koko pituus. Pääosa kirkosta sijaistsee Julinin tontilla, jossa ovat kirkon länsipääty ja pohjois- ja eteläseinä. Kirkko ei ole aivan itä-länsisuuntainen, mutta selvyuden vuoksi kirkon pääty on nimetty länsipäädyksi.

Julinin tontilla suoritettiin kaivauksia jo vuonna 1964, jolloin saatiin esiin pääosa pohjoisseinää. Näiden kaivausten osalta lähteenä on käytetty C.J.Gardbergin kaivauskertomusta ja raporttia, joka on julkaistu TKHM vuosijulkaisussa 1964-65. 1980-luvulla Julinin tontilla kaivettiin vuosina 1983-85, ja viimeisenä vuotena ryhdyttiin kaivamaan esiin muita osia kirkkoa.

1. Työvaiheet

Kuten jo edellä mainittiin oli kirkon pohjoisseinä osittain esillä vuoden 1964 kaivausten tuloksena. Kirkon sisäpuolisia hautoja tutkittaessa tutkimusalueella 11. saatiin esiin kirkon länsipäädyn sisäseinä. Muun arkeologisen kaivaustoiminnan päätyttyä ryhdyttiin heinäkuussa 1985 kaivamaan esiin kirkon seiniä. Ensin kaivettiin esiin länsipäätyä sisä- ja ulkopuolelta, sitten pohjoisseinää ja viimeiseksi eteläseinä. Kirkon seinien kaivaminen suoritettiin sitä myöten, miten muihin rakennustöihin sopi. Seinät pyrittiin kaivamaan

esiin hirsipetiä myöten.

Kirkon muurien päälle tulevan uudisrakennuksen paalutuksen vuoksi oli pakko purkaa osia pohjoisseinästä, länsipäädystä ja osittain huonon kuntonsa vuoksi kokonaan eteläseinä. Kirkon luoteisnurkasta pohjoisseinän puolelta purettiin noin neljä metriä seinää, joka ehdittiin dokumentoida ulkopuolelta, muttei sisäpuolelta. Toinen purettu osa oli kirkon lounaiskulma, jossa purettiin niin länsipäätä kuin eteläseinääkin. Myöhemmin purettiin loputkin eteläseinästä, koska se oli pahoin sortunut ja rikkonainen. Purettujen seinien kivet otettiin talteen ja suunnitelman mukaan oli tarkoitus murata seinät uudelleen samoilla kivillä. Marraskuussa 1985 purettiin lisää pohjoisseinää seinän eteläosasta, johon rakennetaan uudisrakennuksen käytävä, jonka vuoksi on muuri purettava.

Jäljelle jääneet seinät korjattiin sellaiseen kuntoon, että ne säilyvät uudisrakennuksen osana. Seinien esiinkaivamisen jälkeen seinät pestiin vedellä, jotta saatiin kivien välistä pois savi ja muu maa-aines. Tässä yhteydessä tuli esiin myöhemmin tarkemmin esiteltävä täytemuurauksen ja kylmämuurauksen ero. Pesun jälkeen kivien väliin ryhdyttiin laittamaan laastia, jolla murattiin kivet kiinni toisiinsa. Ensin murattiin kivet uudelleen kiinni ja sen jälkeen seinäpinnat tasoitettiin laastilla. Tämän muurauksen jälkeen kaivettiin esiin hirsiperustus, jonka alle rakennettiin tukilaatta valamalla. Tarkempi selostus tästä valuutyöstä on esitelty muualla. Tämän valuutyön jälkeen hirsipeti myrkytettiin aineella, joka pysäyttää mahdollisen lahoamisen.

Kirkon esien kaivamisesta on useita yleiskuvia, joista seuraavassa luettelo:

DIAKUVAT: 1693:8. 1742:2-6. 3046:20-22, 27-29. 3340:10-11. 3869: 2-4, 6, 7, 9, 12, 14-27. 5034:2, 4, 31. 8117:2, 3, 10, 11, 28, 35-36. 5899:23. 5901:32, 36. 6174:28. 6389:10-11. 0477:2, 8, 18-19.

MV: 137:1-9. 147:2, 3, 10-11. 149:1-9. 153:2-3, 10. 165:10. 169:6.

Eri työvaiheesta on otettu kuvia seuraavasti:

DIAKUVAT: 5034:20-27. 8117:29-32. 6389:25-27, 29. 0479:14-15. 0477:23-24.

MV: 169:10-11.

2. Länsipääty

Länsipäädyn ulkoseinän pituus on 19.40 metriä ja sisäpuolelta länsipäädyn pituus on 14.00 metriä. Aikaisempien tutkimusten mukaan kirkon leveys oli noin 23 metriä, mutta vuoden 1985 aikana paljastui, että kirkon leveys oli vain 19.40 metriä. Länsipäädyssä seinän paksuus on noin 170-180 cm.

Länsipääty ei ole säilynyt kaiken kaikkiaan kovinkaan hyvin. Keskellä länsipäätyä on harmaakiviseinän korkeus on noin 230 cm. Sen sijaan kirkon lounaiskulmassa ja louteiskulmassa on seinää säilynyt paljon vähemmän. Kirkon luoteiskulmassa harmaakiviseinän korkeus on noin 190 cm ja kirkon lounaiskulmassa vain 130 cm.

Länsipäädyssä on kaikkiaan neljä pilasteria. Kirkon luoteiskulmassa ollut pilasteri on aikojen kuluessa pahoin tuhoutunut. Kaksi keskellä seinää olevaa pilasteria on rakennettu siten, että ne molemmat sijaitsevat noin 2 metrin päässä seinän keskikohdasta. Länsipäädyn neljäs pilasteri on kirkon lounaiskulmassa. Tämä pilasteri on ulottunut niin länsipäädyn ja eteläseinän puolelle. Myös tämä pilasteri oli kärsinyt rakennustöistä ja käsitti vain yhden kivikerran.

Länsipäädyn harmaakiviseinän rakenne on kaksijakoinen. Ylempänä seinässä on harmaakivet seinän ulko ja sisäpinnassa, mutta keskellä muuria on täyteainetta, kuten tiilenmurenia ja maata. Tätä muurirakennetta voidaan kutsua täytemuuriksi. Tässä osassa seinää on seinän ulkopinnassa harmaakivien välissä laastia ja tiilen palasia täytteenä. Länsipäädyssä

noin korkeudella 400 (mph) muuttuu seinärakenne siten, että seinä on rakennettu pelkistä suurista riveittäin kulkevista harmaakivistä ilman laastia ja ilman keskellä muuria olevaa täyteainesta. Tätä muuriosaa voidaan kutsua kylmämuuratuksi seinäksi. Harmaakivissä on havaittavissa selvä rivittäisyys ja kerroksisuus.

Harmaakiviseinän alla on hirsiperustus, joka kattaa koko kirkon. Ilmeisesti maaperän savisuus on pakottanut rakentamaan kirkon alle hirsipedin. Hirsipedin yläosa koostuu seinän suuntaisista hirsistä, joita on neljä kappaletta seinän alla. Tämä hirsipedin alla on pystypaalutus, jossa paaluja on hirsien alla ja myös vaakahirsien sivuilla pitämässä näitä paikallaan. Pystypaalujen pituus on yli 150 cm.

Hirsipedin vaakahirsien yläreunan korkeus on kirkon luoteiskulmassa noin 300 (mph) ja keskellä seinää noin 305. Kolmannen pilasterin jälkeen hirsipeti laskee jyrkästi ja aivan kirkon lounaiskulmassa on hirsipedin yläreunan korkeus noin 270.

Pilasterien alapuolella on myös hirsipeti, joka ei pääosiltaan poikkeaa mitenkään muusta hirsipedin rakenteesta. Jokaisen pilasterin alla on yksi suuri vaakahirsi ja siihen liittyvät liitoshirret ja niiden alla ja sivuilla pystypaalut.

Seinän ulkopuolella lähes kiinni kivissä oli yksittäisiä hirsiiä, joiden korkeus oli noin 300-350 (mph). Näiden hirsien länsipää oli alempana kuin itäpää, joten ne laskivat kirkon lounaiskulmaa kohti.

Länsipäädyn seinän sisäpuolella oli havaittavissa sama harmaakiviseinän rakenne kuin seinän ulkopuolellakin. Seinän alaosassa olevassa kylmämuuratussa osassa oli selvästi havaittavissa selvä harmaakivien limitys, jossa suuret harmaakivet kulkivat kolmessa kerroksessa. Poikkeukse tähän rytmitykseen muodostaa se osa seinää, jossa ulkopuolella on kolmas pilasteri. Tässä kohdin sisäseinässä poikkeaa harmaakiviseinän limitys muusta limityksestä.

Hirsipedin korkeus kirkon sisäpuolella on kirkon luoteiskulmassa noin 330 ja lounaiskulmassa noin 310. Hirsipedin korkeus lounaiskulmassa poikkeaa seinän kummallakin puolella noin 40 cm.

DIAKUVAT:

3954:1, 22-24. 1693:12-29. 1742:19-22. 3046:25-26, 30, 35.

3346:1-2. 5034:16, 18-21, 27-28. 8117:4-5, 25, 33. 5899:22.

MV: 141:3-12. 147:4-5.

3. Pohjoisseinä

Pohjoisseinää ei kaivauksissa paljastettu kokonaan, vaan seinän eteläosa jäi paljastamatta, koska alue oli kaivauskiellossa. Kaikkiaan seinää saatiin esiin noin 20 metriä, josta purettiin luoteiskulman läheltä noin 4 metriä.

Pohjoisseinästä tuli esiin kaikkiaan neljä pilasteria. Näistä ensimmäinen oli kirkon luoteiskulmassa oleva pahoin tuhoutunut pilasteri, joka ulottui myös länsipäädyn puolelle. Toinen pilasteri on noin 7.5 metrin päässä länsipäädyssä. Toisen ja kolmannen pilasterin väli on noin kolme metriä. Neljäs pilasteri on yli neljän metrin päässä kolmannelta pilasterilta, joten näiden neljän pilasterin välimatkat eivät ole samanpituisia, vaan ne vaihtelevat melkoisesti. Neljäs pilasteri jäi osittain kaivamatta esiin.

Harmaakiviseinän rakenteessa on havaittavissa täytemuurauksen ja kylmämuurauksen ero, joka on nähtävissä myös länsipäädyssä. Varsin hyvin tämä seinärakenteiden ero on havaittavissa puretussa seinäosassa, josta on valokuvia. Ylemmässä seinässä - täytemuurissa - on piakoitellen harmaakivien joukossa tiilirakenteita, joista suurin on neljännen pilasterin luona. Mitään yhtenäistä tiilirakennetta ei seinästä on kuitenkaan havaittavissa. Gardbergin mainitsema ikkunarakenne ovat ilmeisesti tuhoutuneet vuosien saatossa, sillä enää nykyisin ei ole havaittavissa mitään ikkunarakenteita. Kylmämuuratun seinän korkeus on pohjoisseinässä noin 480, joten se on länsipäädyä ylempänä. Tässä osassa seinää on havaittavissa selvä kivien rytmitys ja kivet ovat kooltaan suuria.

Harmaakiviseinän alapuolella on hirsiperustus, joka on rakenteeltaan samanlainen kuin länsipäädyssäkin. Seinän suuntaisten pitkien hirsien yläreunan korkeus on kirkon luoteispäädyssä noin 330 ja tästä hirsipeti nousee kohti kirkon itäpäätyä niin että keskellä seinää korkeus on noin 360 ja aivan paljastetun alueen reunalla noin 380.

Pohjoisseinän sisäpuolella on harmaakiviseinän rakenne samanlainen kuin ulkopuolellakin. Sisäpuolella on kylmämuurattu seinä noin korkeudella 460 eli suurin piirtein samalla korkeudella kuin ulkopuolellakin. Kirkon seinä on rikkoutunut yhdestä kohdasta, kun sen läpi on kaivettu viemäriputki. Sisäpuolella on hirsipedin korkeus lähellä luoteispäätyä noin 350 ja siitä se nousee niin että keskeimmällä seinää se on noin 370.

DIAKUVAT: 3954:2-6,10-14,21,25-34. 1369:20-36. 1693:1-6,30-36. 1742:7-18. 3340:3,4,6-8. 3869:13,31-35. 5034:17,26,35. 8117:13-14,24,34. 0479:14,22-23,25. 6389:30.
MV: 137:10-12. 139:2-12. 141:1.

4. Eteläseinä

Kirkon eteläseinä on kaikkein huonoimmin säilynyt koska sen päällä on ollut useita rakennuksia, joiden rakentamisen yhteydessä on ilmeisesti seinää tuhoutunut. Ulkopuolelta on seinää säilynyt noin 9 metriä, jonka jälkeen seinä on pahoin tuhoutunut ja myöhemmin purettu. Vasta aivan suojelualueen reunalla on seinän ulkopuoli säilynyt ja siellä on viitteitä siitä, että siellä oli yksi pilasteri. Seinän ensimmäinen pilasteri on kirkon lounaiskulmassa, joka ulottui myös kirkon länsipäädyn puolelle. Toinen pilasteri oli noin 6.5 metrin päässä länsipäädyistä. Seinän kolmas pilasteri on ilmeisesti täysin tuhoutunut ja suojelualueen reunalta esiin tuleva pilasteri on seinän neljäs pilasteri. Niin toinen kuin neljäskin pilasteri poikkeavat pohjoisseinän pilastereista. Kirkon pilasterirakenteet eivät ole systemaattisia kirkon pitkillä seinillä.

Seinän ulkopuolelta voi havaita kahden erityyppisin muuraustavan eron, mutta ero on epäselvä. Seinän hirsiperustus on rakenteeltaan samanlainen kuin muissakin seinissä. Vaakahirsien korkeus kirkon lounaiskulmassa on noin 270. Toisen pilasterin luona korkeus on noin 310 ja sortuneen seinän alla noin 320, joten hirsipeti nousee kohti kirkon itäpäätyä.

Eteläseinän sisäpuolella on kirkon seinää säilynyt kaikkiaan noin 13.60 metriä. Keskellä seinää, ulkopuolella olevan toisen pilasterin kohdalla on seinä sisäpuolelta sortunut, mutta muuten seinä muistuttaa muita seiniä rakenteeltaan. Vaakahirsien korkeus kirkon lounaiskulmassa on noin 320

ja siitä hirsipeti nousee niin, että keskeimmällä seinää korkeus on noin 330. Huomiota kiinnittää se, että hirsipedin korkeuden ero kirkon lounaiskulmassa on noin 50 cm.

Eteläseinän ulkopuolella lähellä lounaiskulmaa oli joitain irrallisia hirsiiä, jotka laskeutuivat kohti kirkon lounaiskulmaa. Samanlaisia hirsiiä oli myös länsipäädyn puolella, jossa niiden suunta oli aivan sama.

Eteläseinän paksuus lounaiskulman luona oli noin 160 cm.

DIAKUVAT: 1742:23-36. 3046:1-18. 8117:6-9,12,26,29-32.

MV: 143:1-12. 145:1-9. 147:1,6-10. 151:6-12.

5. Muut rakenteet

Aikaisemmin kirkon eteläseinänä pidetty seinärakenne tuli esiin kirkon eteläseinän länsipuolelta noin 5 metrin päästä eteläseinästä. Tämä seinä oli rakennettu harmaakivistä ja tiilistä ja seinän poikkileikkauksessa oli havaittavissa laaja tiilirakenne. Muutoin seinä muistuttaa rakenteeltaan kirkon täytemuurin rakennetta, mutta alaosan kylmämuuraus puuttuu ja samoin ei ole esiin tullut myöskään hirsiperustus. Tämän erillisen seinän ja eteläseinän neljännen pilasterin välissä on maa kaivettu esiin, mutta kinkäänlaista seinärakennetta, joka liittäisi nämä kaksi seinää toisiinsa, ei ole havaittavissa - ei edes hirsiperustuksia, joiden uskoisi säilyvän, vaikka päältä rakennus tuhoutuisikin.

DIAKUVAT: 0479:8-10,12-13.

6. Esineistö

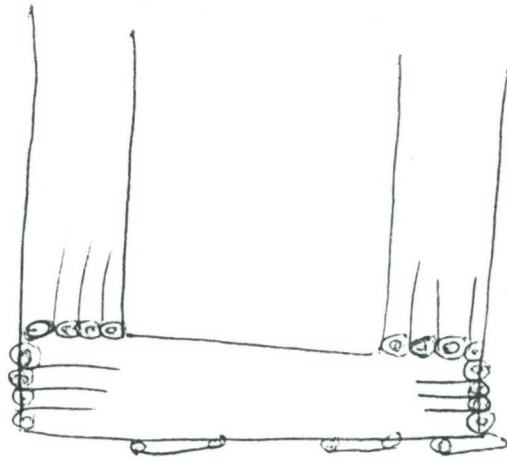
Kirkon sisäpuolella oli runsaasti hautauksia, ja tämä esineistö on esitelty toisessa yhteydessä. Suoranaisesti kirkkoon liittyviä esineitä ei ole kovinkaan paljon. Useiden tiilenpalasten lisäksi löytyi kaksi kokonaista tiiltä, joita toinen oli niin sanottu ruodetiili, joka oli malliltaan tylpän nuolen kärjen mallinen. Tästä tiilestä on piirros 2. Tämä tiili viittaa siihen, että kirkossa on jossain vaiheessa tarvittu holvaukseen käytettäviä tiiliä.

Toinen kokonainen tiili oli kooltaan 27 x 13.5 x 10 cm.

7. Huomioita

Kirkon rakenteen kannalta mielenkiintoisin seikka on se, että kirkon lounaiskulmassa on merkkejä rakenteiden pettämisestä. Tähän viittaa ensinnäkin hirsipedin rakenne kirkon lounaiskulmassa. Siellä on hirsipeti ulkoseinän puolella noin 50 cm alempana kuin sisäpuolella. Hirsipeti on melkoisen kalteva, sillä muurin paksuus on vain 160-170 cm. Tarkasti ottaen hirsipedin kallistuma on noin 16-17°. Toinen samaan seikkaan viittaava tekijä on kirkon eteläseinän kivien limitys alimmissa kerroksissa. Nämä kivet laskeutuvat voimakkaasti kohti lounaiskulmaa. Länsipäädyn puolella kirkon seinä on kolmannen pilasterin jälkeen noin 20 cm muuta seinää alempana ja laskee kohti lounaiskulmaa. Mahdollisesti tähän samaan seikkaan viittaavat myös länsipäädyn ja eteläseinän irralliset hirret, joita ei muista osista seinää ole havaittu. Tämän yhden kirkon kulman poikkeava rakenne viittaa siihen, että kirkon lounaiskulma on jossain vaiheessa painunut pehmeään saveen noin 50 cm ja sen mukana on koko kirkon pystyssä pysyminen tullut kyseenalaiseksi. Tämä painuminen on ollut merkittävää, sillä esimerkiksi 10 metrin korkuinen seinä on tuolloin kallistunut noin 3 metriä. Mahdollisesti tämä painauma on syntynyt kirkkoa holvattaessa, jolloin holvin paino on tullut juuri kirkon kulmien varaan. Tuolloin on ehkä painumista yritetty estää jotenkin niillä irrallisilla hirsillä, joita on painuneen kohdan lähetyvillä, mutta tämä työ ei ole onnistunut ja niin kirkko on jouduttu purkamaan.

P. H. Kiekon
Hiosipedin kaavakuva.

P. H. Kirkkos

Loonaiskulman hissipeidin
kallistuma

